

ŞUŞA MAARİF SİSTEMİNİN YETİŞDİRDİYİ İCTİMAİ-SİYASİ XADİMLƏR

Zakir Kərimov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Zakir.Kerimov.1955@mail.ru

Açar sözlər: Şuşa şəhəri, işğal, maarif, xadimləri.

Xülasə

Şuşa Azərbaycanın ən gənc şəhərlərdəndir, ərazicə çox böyük deyil. Lakin Azərbaycanın sosial-siyasi, iqtisadi və mədəniyyət tarixində nüfuzlu çəkiyə malikdir. Şəhər həqiqi mənada Azərbaycanın mədəniyyət beşiyidir, mədəniyyətimizə korifey sənətkarlar bəxş etmişdir. Bu şəhərin yetişdirmələri olan ictimai-siyasi xadimlər Azərbaycan naminə, onun azadlığı və tərəqqisi uğrunda böyük fədakarlıq göstərmişlər, mübarizənin ön cərgəsində olmuşlar. Bu məqalədə həmin şərəfli insanların bəziləri-Ə.Mehmandarov, Ə.Ağaoğlu, Ü.Hacıbəyov, S.S.Axundov, S.Vəlibəyov və F.Köçərlinin fəaliyyətindən qısaca bəhs olunur.

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ДЕЯТЕЛИ, ПРОШЕДШИЕ ОБУЧЕНИЕ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ ШУШИ

Закир Керимов

Ключевые слова: город Шуша, оккупация, просвещение, деятели.

Резюме

Шуша – один из самых молодых городов Азербайджана, его площадь не очень велика. Однако он имеет влиятельный вес в общественно-политической, экономической и культурной истории Азербайджана. Город является колыбелью культуры Азербайджана в подлинном смысле, он дал нашей культуре прославленных деятелей искусства. В этой статье кратко упоминается деятельность некоторые из этих почетных люди - А.Мехмандаров, А.Агаоглу, У.Гаджибеков, С.С.Ахундова, С.Велибекова и Ф.Кочарли.

SOCIO-POLITICAL FIGURES TRAINED BY THE SHUSHA EDUCATIONAL SYSTEM

Zakir Kərimov

Key words: *Shusha city, occupation, enlightenment, figures*

Summary

Shusha is one of the youngest cities in Azerbaijan, its area is not very large. However, it has an influential weight in the socio-political, economic and cultural history of Azerbaijan. The city is the cradle of culture of Azerbaijan in the true sense, it has given our culture illustrious artists. In this article, some of those honorable people - A. Mehmandarov, A. Agaoglu, U. Hajibeyov, S. S. Akhundov, S. Valibeyov and F. Kocharlithe activities of are briefly mentioned.

Giriş

Şuşa təkcə şuşalılar üçün deyil, bütün azərbaycanlılar üçün əziz bir şəhərdir, əziz bir torpaq, əziz bir qala, əziz bir abidədir (H. Əliyev).

Şuşa! Bu ad nəqədər əziz, doğma, munis və mehriban bir ana-vətəndir. Şuşa o qədər gözəl bir yerdir ki, onun adı qarşısında daima diz çökərək xakipayını hörmətlə öpmək mənim ən müqəddəs vəzifəm olub. Bu şəhər uğrunda hər bir varlıqdan: candan, maldan, həyatdan və sairədən keçmək, al qanlara bulanmaq, məhv olmaq mənim üçün ən müqəddəs bir səadət və şərəfli bir haldır [8, s.311].

Bu emosional sətirlər əslən şuşalı, şair, dramaturq, nasir, “Şuşanın tarixi” əsərinin müəllifi Həsən İxfa Əlizadəyə (1893-1972) məxsusdur.

Müəlifin söylədiklərini 2020-ci il noyabrın 8-də qəhrəman Azərbaycan əsgəri öz canı-qanı bahasına Şuşanı Ermənistan ordusunun işğalından azad edərək gerçəyə çevirdi.

Şuşa şəhəri Vətənimizin sosial-siyasi və mədəni həyatına yüzlərlə istedadlı şəxs bəxş etmişdir. Onlardan bəzilərini qeyd edək.

Şuşada hökumət idarəsində kiçik məmur vəzifəsində çalışan Mirzə Mustafa bəyin ilki Əbdülkərim bəy (bəzi tarixi ədəbiyyatda Kərim bəy də yazılır) 1854-cü il dekabrın 2-də Şuşada dünyaya göz açmışdır. Bu şöhrətli ziyalı nəslin ailə ənənələrini davam etdirmək üçün o oğlu Əbdülkərim bəyi məktəb yaşına çatanda Şuşa qəza məktəbinə qoydu. Məktəbin əlaçı şagirdi olan bu uşaq Qarabağ məktəblərini yoxlayan dövrünün tanınmış pedaqoqu K. L. Çermakın diqqətini cəlb edir. Onun təkidli xahişindən sonra bu uşaq onun rəhbərlik etdiyi Bakı realnıməktəbinə oxumağa göndərildi. 1872-ci ildə tam orta təhsil alaraq büməktəbi qızıl medalla bitirən 18 yaşlı Əbdülkərim bəy Peterburq Hərbi Tibb Cərrahlıq Akademiyasına daxil olur.

O, tələbəlik illərində Peterburqun Ali Qadın Tibb Kurslarında təhsil alan və dostlaşdığı Aleksandra Mixaylovna Dolqanovla ilə evlənir. Bu izdivacdan 1882-ci ildən gələcəyin məşhur həkimi, akademik Mixail Dmitriyeviç Tuşinski – Mixail Əbdülkərim bəy oğlu Mehmandarov doğulur.

Əbdülkərim bəy təhsil illərində mütərəqqi fikirli tələbə-gənclərlə yaxından tanış olmuş və bu görüşlər, bu tanışlıqlar onun dünyagörüşünün, ictimai-siyasi baxışının formalaşmasına, yeni əhval-ruhiyyəli bir gənc kimi yetişməsinə böyük təsir göstərmişdi.

Ə. Mehmandarov 1877-ci ildə Akademiyanı əla qiymətlərlə bitirib, təyinat üzrə Peterburq qospitalına göndərildi. O, sonralar imperiyanın müxtəlif hərbi qospitallarında çalışsa da öz xalqının tibb işçilərinə böyük ehtiyacı olduğunu nəzərə alıb mülki tibbi xidmətə keçir. Yelizavetpol quberniyasının Cavanşir qəzasına həkim göndərilir.

O, öz həyatını nəinki Qarabağ əhalisinin səhiyyə, həm də mədəni-maarif işlərinə və təhlükəsizliyinə həsr edir.

O, 1893-cü ildə vəba xəstəliyi ilə bağlı Tiflisdə keçirilən Qafqaz həkimlərinin I qurultayında iştirak edir, tibb xidmətini yarıtılmazlığından bəhs edir, vəziyyəti düzəltmək üçün tövsiyələr verir.

1895-ci ildə Ə. Mehmandarov Şuşa qəzasında kənd həkimliyi vəzifəsinə dəyişildi və fəaliyyətini Ağdamda davam etdirdi. Burada kiçik bir stasionar-xəstələri qəbul otağı təşkil elədi, həmvətənlərinə tibb xidmət göstərdi. İki il müddətində Ağdamda səhiyyə sahəsində dönüş yaratdı. Sonra daha məsul vəzifəyə - Şuşa qəza həkimi vəzifəsinə irəli çəkildi və eyni zamanda Şuşa həbsxanası lazaretinin müdiri təyin edildi. 55 min əhalisi olan Şuşa qəzasında Əbdülkərim bəy yeganə həkim idi və ona ancaq iki feldşer kömək edirdi. O, mülki əhaliyə, hərbi vəzifəliyə xidmət etməklə yanaşı, məhkəmə tibb işlərinin araşdırılması, müxtəlif epidemik xəstəliklərlə mübarizə aparırdı.

1897-ci ildə tibb fəaliyyətinin 20 illiyi münasibətilə Ə. Mehmandarov ikinci dərəcəli Anna ordeni ilə təltif edildi. Vətənpərvər və insanpərvər həkim Şuşa qəzasının 4 iri kəndində beş-altı çarpayılılıq stasionar açdı.

1905-ci ildə Qarabağda başlanan erməni-müsəlman davasında Ə.Mehmandarov birinci olaraq qabağa düşmüş, qeyrətli oğulları başına toplayıb Şuşanın müdafiəsini təşkil etmiş, camaatı kütləvi qırğınlardan qorumuşdu. O, qanlı döyüşlər gedə-gedə şəhərin müsəlmanlar yaşayan aşağı hissəsində xəstəxana və yetim qalmış uşaqlar üçün məktəb də açmışdı. O vaxtlar hələ çox gənc olan Yusif Vəzir Çəmənəminlinin rəhbərliyi ilə realni məktəbin bir neçə yuxarı sinif şagirdi həm təmənnəsiz xəstəxanada çalışır, həm də məktəbdə dərs deyirdilər.

1906-cı ilin əvvəlində Qarabağda ikinci dəfə erməni – müsəlman qırğını alovlanmağa başlayanda Bakıda görkəmli jurnalist və ictimai xadim Əhməd bəy Ağayev xalqı birləşdirmək, onu erməni bələsindən, rus süngüsündən

qorumaq üçün hərbi-siyasi təşkilat – “Difai” partiyası, yəni “Qafqaz ümum-müsəlman müdafiə komitəsi” yaratdı. Bu təşkilatın müxtəlif şəhərlərdə o cümlədən də, Şuşada şöbəsi açıldı. Ə. Mehmandarov onun sədri kimitezliklə qeyrətli vətən oğullarını bir yerə yığaraq erməni və rus silahlı dəstələrinə qarşı mütəşəkkil mübarizə aparmağa başladı. Bunun nəticəsində Şuşada qanlı döyüşlər azərbaycanlıların qələbəsi ilə başa çatdı. Maraqlıdır ki, bəzi tədqiqatçılar “Difai”-nin Şuşada yarandığı fikrini irəli sürürlər.

Ə. Mehmandarov dövrünün tanınmış ziyalıları Əhməd bəy Cavanşir, Mustafa bəy Behbudov, Nəcəf bəy Vəzirov, Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürəhim bəy Haqverdiyev, Həmidə xanım Cavanşir, Üzeyir bəy Hacıbəyov və başqaları ilə tez-tez görüşür, əhalinin mədəni səviyyəsini artırmaq üçün birgə yollar arayıb axtarırdılar. Xüsusilə də O, Həmidə xanım ilə sıx əlaqə saxlayır və camaatın xeyrinə olan tədbirləri birgə həyata keçirirdilər [4,s.92].

1911-ci ildə Ə. Mehmandarov Şuşa şəhər həkimi vəzifəsinə keçirildi. O, işini vicdanla, namusla yerinə yetirdiyi üçün 4-cü dərəcəli Vladimir ordeni və Romanovlar sülaləsinin 300 illik yubiley medalı ilə mükafatlandırıldı.

Ə. Mehmandarov “Şuşa Xeyriyyə Cəmiyyəti” nin sədri kimi geniş fəaliyyət göstərirdi. 1911-ci ildə onun təşəbbüsü ilə Şuşada qız məktəbi açıldı.

Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra da o həkimlik fəaliyyətini davam etdirdi. XX əsrin 20-ci illərində onun başçılığı altında Şuşa feldşerlik məktəbində 43 tibb işçisi və 70 sanitar hazırlanmış və çalışmaq üçün başqa qəzalara göndərilmişdi. Bu böyük ürəkli insan öz şəxsi maliyyə vəsaitindən xəstələrə pul yardımı da edirdi [4,s.93-94].

Ermənilərin təhriki ilə sovet inzibati orqanları tərəfindən təqib və işgəncələrə məruz qalan Ə. Mehmandarov 1929-cu il dekabrın 20-də vəfat etdi. Lakin ermənilər yenə də ondan əl çəkmədilər. 1947-ci ildə Bakıda “Difai” təşkilatı üzvlərinin siyahısını tərtib etdilər. Ə. Mehmandarovu adını siyahının əvvəlinə yazdılar. Şuşalı azərbaycanlıların xahişi ilə XX əsrin 60-cı illərində Şuşa şəhər xəstəxanası və şəhərin küçələrinin birinə Ə. Mehmandarovun adı verildi. Ermənilərin onun adını götürmək cəhdi uğursuz oldu.

Ə. Mehmandarov xalq üçün çalışan şəxslərə yardım əlini uzadırdı. Xalq qəhrəmanı Salman Əlibəyov (1877-1919) Gəncə quberniyasının Cavanşir qəzasında kəndli ailəsində doğulmuşdur. O, Qarabağda öz dövrünün savadlı adamlarından idi. Kənd məktəbini qurtardıqdan sonra Qori müəllimlər seminariyasına daxil olur. Lakin inqilabı əhvali-ruhiyyəsinə görə “zərərli ünsür” kimi seminariyanın son sinfindən qovulmuşdur. S. Əlibəyov həmin gündən etibarən öz şüurlu həyatını Şuşa, Cavanşir, Gorus, Zəngəzur və digər qəzalarda kəndlilər arasında inqilabi iş həsr edir. Az sonra ələ keçən S. Əlibəyov Cavanşir qəzasına sürgün edilir. Mülkədarlar çar polisi ilə əlbir olub S. Əlibəyovu öldürmək istəyirdilər. Bundan xəbər tutan doktor Əbdülkərim bəy S. Əlibəyovu Şuşadan Zəngəzur qəzasına müəllim göndərməyə nail olur.

Burada da kəndlilər arasında iş apardığı üçün o, 1919-cu ildə bəylər tərəfindən öldürüldü[7,s.24].

Əhməd bəy Ağaoğlu 1869-cu ildə Şuşa şəhərində doğulmuşdur. Atası Qarabağın Qurdlareli tayfasından Mirzə Həsən bəy, anası Sarıçalı tayfasından Tazə xanım idi. Əmisi onun müctəhid kimi yetişdirmək istəyirdi, 6 yaşında ikən ona fars və ərəb dili müəllimləri tutub. Anası onu məmur kimi görmək istədiyi üçün ailədən gizli şəkildə evə rus dili müəllimi gətirib. Müəllim üç il ərzində rus dili ilə yanaşı hesab, tarix və coğrafiya fənlərini də öyrədib. Şuşada gimnaziya açıldıqdan sonra Əhməd bəy imtahan verərək 3-cü sinfinə daxil olub. Bu zaman o, 45 şagird arasındakı 3 türkdən biri idi, onların çoxu erməni idi.

Əhməd bəy 1886-cı ildə Şuşa gimnaziyasının 6-cı sinfini bitirib. Ali məktəbə daxil olmaq üçün 7 sinif şərt olduğu üçün bir il də Tiflis gimnaziyasında təhsil alıb. 1887-ci ildə gimnaziyanı bitirib Peterburqa yola düşüb, buradakı Texnologiya İnstitutuna girməyə hazırlaşır. Lakin bütün imtahanlardan uğurla keçsə də, onu yəhudi hesab edən müəllim cəbr imtahanından kəsib, bununla da Əhməd bəyin, Rusiyadakı təhsil həyatı baş tutmayıb. Bu hadisədən qəzəblənən Əhməd bəy Rusiyanı tərk edib ali təhsil almaq üçün Parisə yola düşür, 1888-ci il 8 yanvarda Parisə çatır[2,s.4].

Əhməd bəy Sorbonna Universiteti yanındakı Paris Hüquq Məktəbinin tələbəsi olur, eyni zamanda Ali Təcrübi Tədqiqatlar məktəbində dövrün tanınmış alimlərinin mühazirələrinə qatılır. 1888-1894-cü illərdə Parisdə yaşayan Ağaoğlu, Ali Təcrübi Tədqiqatlar Məktəbi ilə yanaşı Canlı Şərq Dilləri Məktəbinin məşğələlərinə də qatılır, buradakı müəllimləri arasındakı Ceyms Darmstater, Pol Şeffər, Barbye de Meynard kimi tanınmış şəxslər olub. Onun Parisdə tanış olduğu şəxslər arasında məşhur islam dini-siyasi xadimi və filosofu Seyid Camaləddin Əfqani (1839-1897) də vardı.

1892-ci ildə Əhməd bəy şərqşünasların Londonda keçirilən IX konqresində iştirakçısı olub, şüəlik məzhəbinin İranın qədim dini təlimlərindən biri – məzdəkilərlə əlaqələrinə dair məruzə ilə çıxış edir. Əhməd bəy 1894-cü ildə o təhsilini bitirib Parisdən İstanbula gəlir, “İttihad və Tərəqqi”nin orqanı olan “Sureyi-ümmət” qəzetində məqalələrlə çıxış edir. Az sonra atasının ölümünü eşidib Qafqaza qayıdır, Tiflisə yerləşir, gimnaziyada fransız dilində dərs deyir. 1896-cı ildə Şuşa realni məktəbinin fransız dili müəllim təyin olunur. Burada el arasında “Firəng Əhməd” adlanır.

Əhməd bəy 1897-ci ildə H.Z. Tağıyevin dəvəti ilə Bakıya köçüb, “Kaspi” qəzetinin redaktoru olur, Ə. Topçubaşovla əməkdaşlığa başlayır. 1905-ci ildə Bakıda Əli bəy Hüseynzadə ilə birlikdə H. Z. Tağıyevin vəsaiti ilə “Həyat” qəzetini buraxmağa başlayıb. 1906-cı ildə “İrşad” qəzetini, Tərəqqi (rus və türkcə) qəzetini nəşr etdirib.

O eyni zamanda elmi yaradıcılıqla məşğul olur: “Axund və islam”, “İslama görə və islamda qadın”, “Könülsüz olmaz”, “Dövlət və fərd”, “Sərbəst və azad insanlar ölkəsində” və başqa əsərlərini yazmışdır. Sonuncu əsərdə insanların azad və xoşbəxt yaşayacağı cəmiyyətin cizgilərini cızmış, xeyrixahlıq və xeyriyyəçilik haqqında düşüncələrini şərh etmişdir.

1905-ci ildə Əhməd bəy Peterburqa gedərək Rusiya müsəlmanlarının maraqlarını müdafiə edir.

20 fevral 6 mart 1906-cı ildə Tiflisdə Qafqaz canisini İ. Vorontsov – Daskovun sədrliyi altında keçirilən erməni müsəlman barışdırıcı qurultayında Azərbaycan nümayəndələri arasında yer almışdır.

1909-cu ildə Türkiyədə ikinci məşrutə elan edildikdən sonra bu ölkəyə gedib İttihad və Tərəqqi cəmiyyətinə qoşulur, ictimai-siyasi həyatda fəal iştirak edir. Ə. Ağayev Bakını işğal etməyə gələn Qafqaz İslam Ordusunun komandanı Nuru paşanın siyasi müşaviri kimi Vətənə gəlmişdir. 1919-cu ildə ermənilərin təhriki ilə ingilislər tərəfindən Malta adasına sürgün edilmişdir. 1921-ci ildə ingilis əsirlərinə dəyişdirilərək azadlıq əldə etmişdir. Təzyiqlərə baxmayaraq ömrünün sonunadək insanların azadlıq və tərəqqisi uğrunda çalışmışdır.

Hacıbəyov (Hacıbəyli) Üzeyir Əbdül Hüseyn oğlu (18.IX.1885-23.XI.1948) Şuşa qəzasının Ağcabədi kəndində kənd mirzəsinin ailəsində anadan olmuşdur.

Validənləri Ağcabədidən Şuşaya köcdükdən sonra ilk təhsilini buradakı ikisınıfli rus-Azərbaycan məktəbində almışdır. Şuşanın musiqi-ifaçılıq həyatı Üzeyirin musiqi tərbiyəsinə müstəsna təsir göstərmişdir.

Qori müəllimləri seminariyasındakı təhsil illəri (1866-1904-cü illər) Üzeyir bəyin dünyagörüşünün formalaşmasında müstəsna əhəmiyyəti olmuşdur. Seminariya illərində dünya mədəniyyətinin mütərəqqi nailiyyətləri ilə yaxından tanış olmuş, musiqiçi təhsilinə yiyələnmişdir. Seminariya qurtarıqdan sonra 1904-cü ildən Hadrut (Ağoğlan) kəndinə müəllim kimi çalışmağa başlamışdır.

1905-ci ildə Üzeyir bəy Bakıya köçüb Bibiheybətdə, sonralar “Səadət” ruhani xeyriyyə cəmiyyətinin məktəbində dərs demişdir.

“Səadət” məktəbi (1908-1911) Bakıda “Səadət” müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti tərəfindən açılmışdır. Ü. Hacıbəyov 1908-ci ilin yayında müsabiqə yolu ilə “Səadət” məktəbinə rus dili, hesab və təbiyyat müəllimi təyin olunmuşdu. Üzeyir bəyin qardaşı Ceyhun Hacıbəyli həmin məktəbdə alman və fransız dillərini rəsm fənnlərini tədris edirdi. “Səadət” məktəbinin müdiri Ə. Hüseynzadə idi [8, s. 186-187].

Ü. Hacıbəyov xeyriyyəçilik işlərində də fəal iştirak edirdi. Bu məqsədlə teatr tamaşaları təşkil edirdi [1, 9].

Ü. Hacıbəyov “İttihad”, “Həyat”, “İrşad”, “Tərəqqi”, “Həqiqət”, “Qlobal”, “Yeni qlobal” qəzetlərində, “Molla Nəsrəddin jurnalında “Ordanburdan”, “O yan-bu yan” və s. başlıqlar altında gizli imzalarla dövrün aktual sosial-siyasi, maarifçiləri məsələlərinə dair çoxlu məqalə, felyeton və satirik miniatürlər dərc etdirmişdir.

Ü. Hacıbəyov 1908-ci il yanvarın 12-də (yeni stillə 25-də) Bakıda H. Z. Tağıyevin teatrında tamaşaya qoyulan “Leyli və Məcnun” operası ilə təkəcə Azərbaycanda deyil, bütün müsəlman şərqində opera sənətinin əsasını qoymuşdur.

XIX əsr Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinin görkəmli simalarından biri də Səfərəli bəy Şixhəsən bəy oğlu Vəlibəyovdur (1861-1902). O, Zaqafqaziya Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirən ilk üç azərbaycanlıdan biri olmuş, ömrünün on doqquz ilini pedaqoji işə sərf etmişdir. Bu müddətdə o, onlarla istedadlı gənc yetirmişdir ki, bu gənclər elm, maarif, ədəbiyyat və incəsənətin müxtəlif sahələrində, habelə ictimai-siyasi işlərdə fəal çalışmış, vətənə və xalqa namusla xidmət etmişlər. C. Məmmədquluzadə, N. Nərimanov, S. S. Axundov və bir çox başqaları ibtidai təhsillərini C. Vəlibəyovdan almış, tələbkər və qayğıkeş müəllimlərini minnətdarlıqla yad etmişlər. S. Vəlibəyov böyük ədib, müəllim S. S. Axundovun doğma dayısıdır.

1861-ci ildə Şuşada anadan olmuş, ərəb, fars dillərini öyrənmiş, sonra 1875-1879-cu illərdə Şuşa şəhər məktəb təhsil almışdır. Şuşaya gələn A.Q. Çernyayevski onu Qori seminariya ikinci sinfinə qəbul etmişdir.

Təhsilini bitirən Səfərəlibəy Vəlibəyov seminariyanın nəzdindəki məktəbdə saxlanmış, 1881- 1896-cı ilədək burada dərs demişdir. Bu məktəbdə uşaqlar seminariyanın əsas şöbəsinə hazırlanırdı və seminariyanın yuxarı siniflərində oxuyan tələbələr təcrübə dərsləri keçirdilər. Məktəbi idarə etməyi Çernyayevski Səfərəli Vəlibəyova tapşırırmışdı. S. Vəlibəyov ancaq bu məktəbdəki fəaliyyəti ilə kifayətlənməmiş, ictimai və pedaqoqu fəaliyyətini yay tətili zamanı da davam etdirmişdir. 1883-cü il yay tətili zamanı Şuşada istirahət edən zaman burada bir məktəb açaraq 25 uşaqlara savad öyrədirdi [3,s.212].

Azərbaycan realist nəşrinin böyük nümayəndələrindən olan Süleyman Sani Axundov (1875-1939) Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixinə böyük demokrat, tanınmış müəllim, məşhur maarifçi, uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi daxil olmuşdur. O, 1875-ci il oktyabrın 3-də Şuşa şəhərində bəy ailəsində doğulmuşdur. Hələ körpə ikən atasız qalan S. S. Axundovun təlim-tərbiyəsi ilə bilavasitə dayısı, görkəmli maarif xadimi S. Vəlibəyov (1861-1902) məşğul olmuşdur. O, 1889-1890-cı tədris ilində Qori müəllimlər seminariyasına daxil olmuş, 1894-cü ildə seminariyanı bitirdikdən sonra Bakıdakı rus-Azərbaycan məktəbinə müəllim təyin olunmuşdur. O, Bakıda yüzlərlə yoxsul uşaqların dostu idi [3,s.237-249]

1918-ci ildə AXC-nin yaratdığı ilk maarif komissarlığının üzvi kimi məktəblər üçün proqram tərtibində, məktəblərin avadanlıqla təchizatında çalışmış və s.O, Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Qarabağ Təhsil İdarəsinin rəisi təyin olunmuşdur.Uşaqlar üçün “Qorxulu nağıl”lar hekayələr seriyasını yazmışdır.

Şuşa maarif sisteminin Azərbaycanın ictimai-siyasi və mədəni həyatına bəxş etdiyi görkəmli şəxsiyyətlərdən biri maarifçi Firudin bəy Əhməd bəy oğlu Köçərlidir (1863-1920). Bu şəhərdə dünyaya göz açmış F. Köçərli ilk təhsilini Şuşa 4 sinifli rus məktəbində almışdır. Həmin məktəbin 3-cü sinifində oxuyarkən A. O. Çernyayevski tərəfindən müəllimlər seminariyasına aparılmış və seminariyanın hazırlıq sinfinə qəbul olunmuşdur. 1885-ci ildə seminariyanı bitirdikdən sonra İrəvan gimnaziyasına Azərbaycan dili müəllimi vəzifəsinə təyin edilmiş, 10 il burada çalışmış, səmərəli pedaqoji fəaliyyəti ilə fərqlənmişdir. Buna görə də Qafqaz Tədris Dairəsi popeçitelinin 1895-ci il 30 oktyabr tarixli əmri ilə Qori müəllimlər seminariyasına dəyişdirilmişdir.

1910-cu ildə F. Köçərli Qori seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin müdiri təyin edilmiş, onun təşəbbüsü ilə həmin şöbə 1918-ci ildə Qazağa köçürülmüş və o, 1920-ci ilə qədər Qazax müəllimlər seminariyasının müdiri təyin olunmuşdur[5,s.44].”Azərbaycan”qəzeti nömrələrinin birində Qazax camaatını seminariyanın fəaliyyətində F.Köçərliyə maddi və mənəvi dəstək göstərməyə çağırırdı.

Firudin bəy Köçərli 4 iyun 1920-ci ildə Gəncədə Sarkis Danilyanın diktəsi ilə XI Qızıl Ordunun 7-ci xüsusi bölməsinin rəisi Libermanın imzaladığı və fəvqəladə komissar Həmid Sultanovun qərarı ilə qətlə yetirilmişdir [3,s.199].

Nəticə

Şuşa maarif sisteminin yaranışı şəhərin əsasının qoyulması ilə başlanmışdır.Bunun nəticəsində bu şəhər Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir.Şuşa mühiti dahi mədəniyyət xadimləri ilə yanaşı, bütün türk müsəlman dünyasının tərəqqisi üçün çalışan mübariz ictimai-siyasi xadimlər yetişdirmişdir.Bu insanlar nəsillərə nümunədir.Şuşa şəhərinin tariximizdəki rolunu yüksək qiymətləndirən Azərbaycan Respublikası Prezidenti İ.Əliyev 31 dekabr 2021-ci ildə Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi günü və Yeni il münasibəti ilə xalqımıza ünvanladığı təbrik müraciətində 2022-ci ili “Şuşa ili” elan etdi və həmin ilin yanvarın 5-də bu barədə sərəncam imzaladı.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan müharibəsində can fəda edən şühədalərin ailəsi mənəfətinə- Azərbaycan qəzeti, №262(9141), 1 dekabr 2022-ci il.
2. Əhməd bəy Ağaoğlu. Şuşa, Peterburq və Paris xatirələri (Atatürkə iki məktub). Çapar yayınları . Bakı, 2006, 124s.
3. Əhmədov H. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Elm və təhsil . Bakı, 2014 , 431s.
4. Quliyev V. Ötən günlərimi qaytaraydılar. Şuşa nəşr. Bakı. 2001, 400s.
5. Quliyev V. 180 yaşlı Şuşa məktəbi. Şuşa nəşr., Bakı. 2010, 200s.
6. Həsən İxfa Əlizadə. Şuşa şəhərinin tarixi s.310-349: Qarabağnamələr (2-ci kitab). Bakı. Yazıçı, 1991, 450 s.
7. Teymur Miralayev. Azərbaycanın qızıl qvardiyaçıları və qırmızı partizanları Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı. 1975. İST, 130s.
8. Üzeyir dünyası. Üzeyir Hacıbəyli ensiklopediyası. 2014, 262s.